

«...Але красу її Боровиковський врятував» (Марія Іванівна Лопухіна)

Настало XVIII століття. Століття перетворень Петра I. Різкі зміни відбувалися в усіх сферах життя країни – політичній, військовій, економічній, науковій, соціальній. Великі реформи були проведені в галузі культури і освіти. У розвитку науки XVIII століття вирішальну роль зіграли Академія наук (1752 р.), Московський університет (1755 р.). У 1757 р. підписано указ про створення «Академії трьох видатних мистецтв», тобто живопису, скульптури та архітектури.

Завершується епоха давньоруського мистецтва: архітектура, образотворче мистецтво вступають в новий етап своєї історії. На зміну іконопису приходять світський живопис. Не святі угодники, не ангели і не мученики, а конкретні живі люди «з плоті та крові», з їх індивідуальними характеристиками, думками, почуттями і прагненнями – ось герої нового мистецтва.

У другій половині XVIII ст. в Росії стверджується панівний тоді в Європі стиль класицизму, що проголосив гасла «наслідування Рафаелю» і «повернення до античності». Згідно з канонами цього напрямку, єдино «високим штилем» в живописі вважався історичний жанр, що включав сюжети з античної та біблійної міфології, релігійні батальні композиції. Визнавали й портрети представників знаті та дворянства. Пейзаж, натюрморт, побутовий живопис розцінювалися як другорядні жанри.

І все ж, XVIII століття в живописі – це століття портрета. Одне покоління художників змінило інше: А. Матвєєв, О. Антропов, О. Венеціанов.

Третім великим російським портретистом, який прийшов після Ф. Рокотова та Д. Левицького, був В. Боровиковський, що досяг успіху і в парадному портреті, і в інтимному, і в мініатюрному.

Боровиковський Володимир Лукич, російський і український художник історичного, церковного та портретного живопису. Виходець з козацького роду. Народився в Миргороді 24 липня 1757 року в сім'ї козака Луки Боровика. Батько і його брати, Василь та Іван, були іконописцями, які працювали в навколишніх храмах. Юний художник під керівництвом батька навчався іконопису. Пройшовши військову службу, займався церковним живописом в дусі українського бароко. Наявність офіцерського чину згодом помітно полегшило йому спілкування з манірними петербуржцями. Окрім іншого, походження художника

Портрет В. Л. Боровиковського.
Худ. І. С. Бугаєвський-
Благодарний

було досить високого рівня, він був дворянином – разом зі своїм родом був внесений до дворянської родовідної книги Катеринославської губернії.

Розлучитися з глухою провінцією іконописцю допоміг випадок.

Долю Володимира Лукича докорінно змінили дві алегоричні картини. На одній з них був зображений Петро I в образі землероба і Катерина II, що засівали поле, а на іншій – імператриця в образі Мінерви в оточенні мудреців Стародавньої Греції. Виконані вони були для прикраси кременчуцького палацу, одного з «шляхових палаців», що зводилися на шляху подорожі Катерини II до Криму.

До цієї роботи його залучив друг, поет В. В. Капніст (засланий з Петербурга на рідну Україну за сміливі твори), котрий, як предводитель дворянства Київської губернії, виконував проекти «потьомкінських сіл» для урочистих зустрічей Катерини II.

Хтось із свити імператриці звернув увагу на картини В. Боровика і на їх автора. Швидше за все, це був М. О. Львов – архітектор, музикант, поет і художник. Картини сподобалися імператриці і підлестили їй самолюбство. Царська похвала відкрила Боровику дорогу в Петербург. Тому що вже в вересні 1788 р. Володимир Лукич опинився саме в будинку Львова в Петербурзі, де він змінив прізвище на Боровиковський.

В Академію мистецтв 30-річний художник вступити вже не міг і тому отримував приватні уроки у свого прославленого земляка Д. Г. Левицького, а з 1772 р. – у відомого австрійського живописця Й. Б. Лампі, який працював при дворі Катерини II. Він копіював кращі зразки європейського живопису і роботи своїх наставників.

Цього вистачило, щоб досконало оволодіти професійною майстерністю.

Близько 4 грудня 1794 р. Лампі звернувся до Ради Академії мистецтв з листом, в якому просив присудити своєму учневі В. Л. Боровиковському звання академіка. Очевидно, був представлений «Портрет Катерини II на прогулянці». Це прохання свідчить про високу оцінку обдарувань російського учня, яку дає йому художник-іноземець.

Після свого чотирирічного перебування в північній столиці Лампі віддав Боровиковському свою майстерню, що підтверджує добре ставлення вчителя до учня.

«Вчені і художники його недолюбливали», згадував про Володимира Лукича, свого вчителя, А. Г. Венеціанов, маючи на увазі не тільки те, що «син іконописця Луки Боровиковського з Миргорода не кінчав Академії Мистецтв», а й запал від його тверезих портретів сучасників.

Катерина II на прогулянці в Царськосільському парку

Розквіт таланту Боровиковського В. Л. припадає на 1790-1880 роки, коли були створені його найкращі полотна: портрети «Дашенька та Лізонька» (1794), «В. І. Арсенєва» (1795), «Генерал Ф. А. Боровський» (1799). У числі його робіт – чудовий портрет Катерини II, що прогулюється в Царськосільському саду, портрети генерал-прокурора, таємного радника Г. Р Державіна, митрополита Михайла Десницького, князя П. В Лопухіна, міністра юстиції Д. П. Трощинського і величезний портрет Фет-Алі Мурзи Кулі-Хана, брата перського шаха, писаний на замовлення імператриці під час перебування принца посланцем в Петербурзі. Два примірники цього портрета знаходяться в картинній галереї Ермітажу та в Академії Мистецтв.

Портрет Муртази-Кулі-хана

Восени 1795 р. художнику було присвоєно звання академіка живопису за портрет великого князя Костянтина Павловича. З цього часу портретний живопис остаточно зайняв головне місце в його творчості.

До 1797 р. Володимир Лукич зарекомендував себе досить популярним художником і отримав замовлення на портрети дочок імператора Павла Першого, а потім імператриці Марії Федорівни, пізніше писав і самого імператора.

Завдяки Боровиковському ми можемо милуватися не тільки портретами членів імператорського роду, а й побачити багатьох представників літератури і мистецтва XVIII століття. На противагу офіційному портрету він розробляв тип зображення «приватної людини» з його простими, природними почуттями, що проявляються найбільш повно на лоні природи. Ніжний, бляклий колорит, легкі, прозорі, плавні, методичні ритми створюють ліричну атмосферу мрійливої елегійності.

«Впливає живопис на життя...» – говорив Державін. Боровиковський пише портрети, не прикрашаючи і не розвінчуючи оригінал, намагаючись показати людину такою, якою вона була насправді.

Великий трудівник, що всього себе присвятив мистецтву («мне потерянный час превеликую в моих обязанностях производит расстройку»), справді відображав різноманітний суперечливий час в своїх творах.

Та найбільш яскраво його талант розкрився в серії жіночих портретів. Вони не настільки ефектні, як чоловічі, невеликі за розмірами, часом подібні за композиційним рішенням, але їх відрізняє виняткова тонкість у передачі характерів, невловимих рухів

Портрет О. К. Філіпової

духовного життя, а об'єднує ніжне поетичне почуття.

Для прекрасних жіночих образів Боровиковський створив певний стиль портрета: поясне зображення, поринену в задум фігуру, яка спирається рукою на підставку, а фоном для томного вигину тіла в легкому світлому одязі є тихий пейзаж. Але які ж індивідуальні риси його героїнь, і як дивно гарна кожна! Свою блискучу майстерність і пильність зору художник зберігав довго.

До 1810 року в творчості Боровиковського намітився поворот до романтичного напрямку, але його активність ослабла. В душі художника оселилися втома і байдужість. Він сумував за батьківщиною. Надавав посильну допомогу та свій будинок землякам, які приїжджали до Петербургу. Малокомунікабельний, не люблячий галасу та суєти, Боровиковський не викладав в Академії і не відкрив свою школу, хоча відомо, що у нього завжди жили учні.

Старість Боровиковського була сумною. На зміну колишнім художнім смакам оточуючих прийшли нові, й ім'я Боровиковського відходить в тінь, поступаючись місцем молодим іменам: вже відзначався О. А. Кіпренський.

Самотній, він і раніше задовольнявся вузьким колом друзів, а тепер зовсім став усе більше замикається у собі, навіть уникав писати листи. Добровільне відлюдництво художника все більше набувало хворобливий характер. Він мучився від несправедливості, яку спостерігав навколо.

Володимир Лукич захопився містицизмом, сектантством, вступив в «Духовний союз». Але і тут його чекало гірке розчарування. Митець страждав затяжними депресіями, багато пив.

В кінці життя Боровиковський не писав портретів, а займався релігійним живописом. Останньою його роботою був іконостас для церкви на Смоленському кладовищі в Петербурзі.

В останні роки життя активно працював як педагог, влаштувавши у себе вдома приватну школу. Він виховав двох учнів, одним з яких був Олексій Венеціанов, що перейняв від свого наставника поетичне сприйняття світу.

Помер 67-річний Володимир Боровиковський 6 квітня 1825 року раптово від розриву серця. Він був похований в Петербурзі на Смоленському кладовищі, для церкви якого так і не встиг написати всі задумані ікони.

Друзів у нього було мало. Від природи Боровиковський був дуже чутливою людиною, тому завжди ділився своїми доходами з бідними. Все, що залишилося після його смерті – картини, книги, трохи грошей, за заповітом були віддані незаможним.

Портрет Є. О. Нарішкіної

Пішов з життя найтонший поет сентиментального жіночого образу, але найбільші зразки його майстерності відкрили дорогу творчим досягненням художників романтизму.

Серед жіночих портретів, написаних Боровиковським, істинним шедевром вважають портрет Марії Іванівни Лопухіної. Картину нерідко називали найпоетичнішим творінням з усіх його робіт.

Володимир Лукич втілює тут уявлення свого часу про жіночу красу. Красу дивовижну, неземну та, на жаль, недовговічну, адже Марія Лопухіна померла зовсім молодою. Але поки ніщо не затьмарює її прекрасних рис – це справді гармонійна людина в розквіті краси.

Портрет М. І. Лопухіної

Незвичайною особистістю в сім'ї Толстих був Федір Іванович, старший брат Марії, на прізвисько «Американець», відомий своїми дуелями і пригодами.

Одного разу він намагався стрілятися з О. Пушкіним. Однак, великий поет почав їсти черешню і випльовувати з неї кісточку. Це остудило запал графа Федора. Цей знаменитий епізод пізніше О. Пушкін використав в сюжеті повісті «Постріл».

Хто ж вона – ця красуня?

Графиня Марія Іванівна Лопухіна (1779-1803 рр.), в дівочтві Толстая, була старшою донькою графа Івана Андрійовича Толстого і Ганни Федорівни Майкової. Граф Толстой служив в Семенівському полку спочатку сержантом, потім бригадиром, дослужився до генерал-майора. І, крім того, був предводителем дворянства. Марія Іванівна була не єдиною дочкою в родині, у неї було 4 сестри: Віра, Катерина (випускниці Смольного інституту), Анна і Олександра. Були у Марії і два брата: Федір та Петро.

Портрет
Ф. Толстого-«Американця»

Портрет О. С. Грибоєдова
Худ. М. І. Уткін

О. Грибоєдов увічнив образ графа у своїй безсмертній комедії «Горе з розуму»:

*Но голова у нас,
какой в России нету.
Не надо называть узнаешь
по портрету:
Ночной разбойник, дуэлист
в Камчатку сослан был,
Вернулся алеутом
И крепко на руку нечист.*

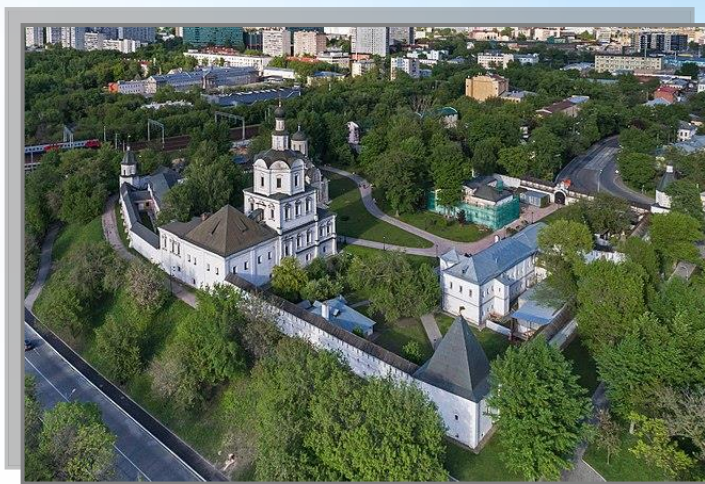
Сама ж Марія Іванівна в 1797 р. вийшла заміж за Степана Аврамовича Лопухіна, егермейстера і дійсного камергера при дворі Павла Першого. І саме в цьому році був написаний на замовлення знаменитий портрет. С. Лопухін захотів зробити молодій дружині подарунок відразу після весілля.

За деяким спогадами сучасників можна припустити, що Марія Лопухіна не була щасливою в цьому шлюбі, який був укладений з людиною нічим не примітною, причому не по любові, а з волі батьків. Чоловік був старший за дружину на 10 років. Хоча це й не так багато, та шлюб був нерівним в емоційному плані, в плані почуттів, що часто траплялося в засватаних шлюбах, й очікувати особливої любові від юної дівчини чоловікові не доводилося.

У 1803 р. молода дружина померла у віці 24 років від сухот. А, можливо, не тільки від сухот, а від відсутності кохання, про яке мріяла, як кожна дівчина її віку. Шлюб був бездітним. Чоловік поховав Марію в родовій усипальниці Лопухіних в Спас-Андронікову монастирі в Москві (нині музей і Центр Давньоруського мистецтва імені Андрія Рубльова).

Сам Лопухін помер через кілька років і був похований в усипальниці разом з дружиною. У швидкій смерті Степана Аврамовича таїлася якась загадка – можливо, він так сильно кохав Марію, що не зміг більше жити без неї.

Більше століття тому портрет М. Лопухіної, якому на той час було майже сто років, побачив поет Яків Полонський. Поет знав про цю жінку лише те, що життя її склалося нещасливо й померла вона зовсім молодою. Він довго роздумував перед невеликим полотном, а потім сказав: «Яке диво – живопис! Всі давно б забули цю прекрасну Лопухіну, якби не пензель живописця... ». Пізніше він написав вірш:

Спас-Андроніков монастир. Москва.

*Она давно прошла – и нет уже тех глаз,
И той улыбки нет, что молча выражали
Страданье – тень любви, и*

мысли – тень печали.

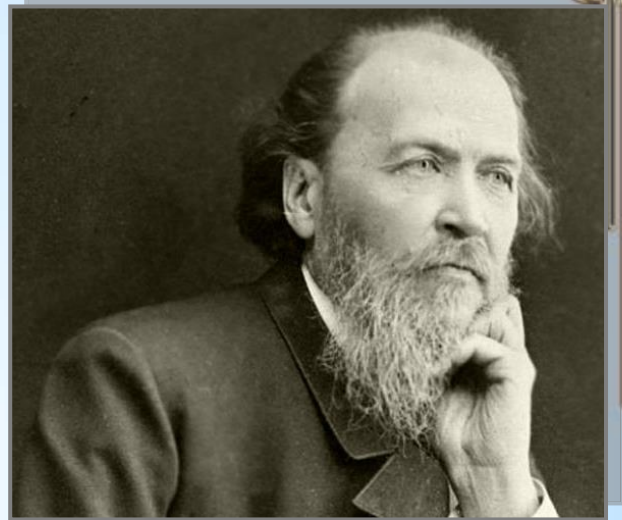
Но красоту ее Боровиковский спас.

*Так часть души ее от нас не улетела,
И будет этот взгляд и это пре леств тела
К ней равнодушное потомство*

привлекать,

Уча его любить, страдать, прощать,

молчать.

Я. П. Полонський

Та якби ми не знали, хто зображений на портреті, хіба б він менше подобався нам? Напевно, ні. Нас буде вічно хвилювати цей портрет, тому що талановитий художник створив прекрасний образ жінки сумної і світлої краси, чистої і ніжної душі.

Марії 18 років, вона зовсім молода особа і має гарну зовнішність. Звичайно, художника полонив її вигляд, він не зміг залишитися байдужим спостерігачем. Не дивно, що дівчина вразила сорокарічного художника. Він написав портрет, який показує глибину і складність внутрішнього світу Лопухіної, написав так проникливо, що її образ хвилює нас до цих пір.

На картині зображена молода дівчина, яка стоїть трохи опершись ліктем на парапет, що надає позі якусь розслабленість і задумливість. Гнучка, м'яка лінія її силуету нагадує античні скульптури. Складки її сукні, подібні одягам античних богинь, підсилюють це враження. Ніжні і м'які риси її обличчя не відповідають ідеальним канонам краси, але воно сповнене такої невимовної чарівності, такої душевної краси, що поруч з ним чимало класичних красунь здадуться холодними і манірними. Чарівний образ ніжної, меланхолійної і мрійливої молоді жінки переданий художником з великою душевністю і любов'ю. Ніякої манірності та кокетства, лише природність і спокій, в її позі простежується гідність, вміння тримати себе, про це говорить гордовита постава, що виробляється у дівчаток з дитинства. Задумливий, томлений, сумно-мрійливий, але в той же час відкритий, сміливий погляд, ніжна посмішка, вільна невимужена поза.

У портреті видно тонкий делікатний рисунок, правильність форм і проникнення в глибини душевного світу його героїні, вираз не тільки глибокої задуми, а й печалі... Однак, якими б не були високими живописні якості портрета, яким би не був характерний для своєї епохи його задум, робота Боровиковського не могла б зберегти до наших днів силу свого художнього впливу, якби сам образ не був відмічений рисами глибокої і справжньої життєвості.

Він зумів втілити в образі Лопухіної напружене життя почуттів, який не знали його попередники в російському портретному живописі. У той же час від всієї картини та образу дівчини виходить відчуття простоти, як єднання людини і природи.

Вільне біле плаття, підв'язане під грудьми блакитним шарфом, ніжно-бузкового кольору, у неї не перука, а природне волосся. Блакитні, бузкові, перлинно-білі, золотисті тони – немає жодного різкого акценту.

Немов натякаючи на незримі ниточки, що пов'язують людину і природу, Боровиковський вдається до переклику квітів в передачі одягу і пейзажу: блакитний пояс – блакитні волошки, бузковий шалик – бузкова троянда.

У картині все зображено в злагоді, в гармонії всіх деталей: тинистий куточок парку, волошки серед колосків жита, ніжність дівчини подібна ніжності троянди, що лежить поруч, кучеряве волосся нагадує кучерявість крони дерева, що стоїть позаду. Нахил фігури Лопухіної в точності схожий на нахил молодої берізки, що видніється вдалині. Все лаконічно і просто, як це було властиво новому стилю і напряду в мистецтві того часу – кінця XVIII століття, і цей стиль отримав назву «сентименталізм».

Чарівна, юна красуня дивиться на нас з дивною, нерозкритою посмішкою, а очі її серйозні і сумні.

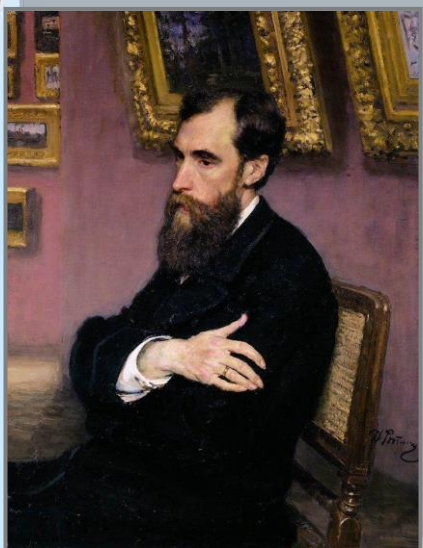
Коли вдивляєшся в картину, виникають суперечливі почуття – вираз обличчя графині наче змінюється: то дівчина дивиться на тебе з аристократичною зарозумілістю, то по-дитячому беззахисно і зворушливо.

У портреті М. Лопухіної – доброта печалі неминучого розставання: сумуючи і віддаляючись, віддаляючись і сумуючи...

Наслухавшись про красу і сумну долю Марії Іванівни, представники вищого світу, які не були раніше знайомі з нею особисто, стали осаджувати будинок родичів Лопухіної (спочатку вдівця, потім – племінниці), щоб побачити прекрасну Марію хоча б на портреті. Щось в цьому портреті багатьом бачилося містичне, наче він забрав життя молодої жінки. Її батько Іван Толстой був відомим містиком і магістром масонської ложі. Тому і поповзли чутки, що йому вдалося заманити душу дочки в портрет. І якщо молоді дівчата подивляться на картину, то незабаром помруть. За версією салонних пліткарок, портрет згубив кількох молодих дворянок на виданні. Але ніякої містики в цьому не було. Просто сухоти в ті часи була досить поширеною і, практично, абсолютно невиліковною хворобою.

Щоб припинити всі розмови про шкідливий вплив, портрет був «засланий» подалі від людських очей в замський маєток губернатора В. С. Перфільєва, дружина якого була донькою того самого Федора Толстого – «Американця». Картина високо цінувалася як сімейна реліквія.

Саме в цьому будинку портрет побачив Павло Михайлович Третяков. Сталося це в кінці 1880-х років, і саме звідти полотно потрапило в зібрання Третяковської галереї, де знаходиться й донині.

Портрет П. М. Третьякова
Худ. І. Ю. Рєпін

Треба сказати, що П. М. Третьяков купив порівняно небагато робіт В. Боровиковського, але портрет Лопухіної серед них справжня перлина. Коли відвідувачі Третьяковки приходять в зал Боровиковського, то відразу звертають на цю картину увагу. Портрет практично не полишає стіни галереї. Він побував всього на двох виставках, та й то в межах Москви.

Багато глядачів приходять до музею помилуватися саме портретом Лопухіної. У вигляді Марії стільки чарівності, магнетизму, її погляд притягує.

Присутня в цьому портреті і якась загадка, таємниця, яку до кінця досягнути неможливо.

Третьяковська галерея. Зал Боровиковського

Використані джерела:

1. Воронихина, Л. Н. Русская живопись XVIII века : книга для чтения с комментарием на англ. яз. +36 диапозитивов / Л. Н. Воронихина, Т. М. Михайлова. – Москва : Рус. яз., 1989. – 230 с.
2. Ильина, Т. В. История искусств : Отечественное искусство : учебник / Т. В. Ильина. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва : Высшая школа, 2000. – 407 с : ил.
3. Островский, Г. С. Рассказ о русской живописи / Г. С. Островский. – 2-е изд. – Москва : Изобразительное искусство, 1989. – 360 с : ил.
4. Порудоминский, В. Первая Третьяковка : рассказы / В. Порудоминский. – Москва : Детская литература, 1979. – 127 с. : ил. – (Библиотечная серия).
5. Симагина, А. Учись видеть прекрасное : материалы к выставке одной картины / А. Симагина // Библиотекарь. – 1991. – № 9. – С. 33-34.